

KÖNYVSZEMLE

A NYELVFÖLDRAJZTÓL A NÉVFÖLDRAJZIG. A 2010. JÚNIUS 8-I SZOMBATHELYI TANÁCSKOZÁS ELŐADÁSAI

Szerkesztette: VÖRÖS FERENC

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 234.

**Magyar Nyelvtudományi Társaság – NyME Savaria Egyetemi Központ,
Budapest–Szombathely, 2010. 134 lap**

Míg Németországban vagy Olaszországban a családnévöldrajzi kutatások már jelentős eredményeket tudnak felmutatni, Magyarországon e módszerek inkább a helynévkutatásban vannak komolyabb hagyományai. Az utóbbi években azonban a számítógépes feldolgozási lehetőségeknek és nem kis mértékben VÖRÖS FERENC készülő családnévatalaszának köszönhetően egyre több figyelem irányul a névföldrajzra mint számos újdonságot tartogató területére a családnevek kutatásának. Ez persze nem azt jelenti, hogy a családnevek földrajzi megoszlásának vizsgálata ismeretlen lenne a hazai kutatók előtt. Hogy mennyire nem így van, azt ékesen bizonyítja a szerkesztő által tanácskozássra hívott kutatók eddigi munkássága, továbbá a szimpózium alapján készült kötet HAJDÚ MIHÁLY által írt előszava (9–10) és a kiadvány gazdag tartalma is.

Mint a szerkesztő előszavából (11–2) kiderül, a 2010. június 8-ra összehívott tanácskozásnak kettős célja volt: áttekinteni az eddigi családnévöldrajzi eredményeket, valamint felmérni, milyen adósságai vannak még a névtannak e téren. A széles körű tájékozódás érdekében VÖRÖS FERENC nemcsak névtanosokat, hanem a névtudománnyal érintkező egyéb területekkel foglalkozó előadókat is felkért a részvételre. Így a kötetben számos, a nevekkel kapcsolatos dialektológiai, szemantikai, lexikai, hangtani, morfológiai, etimológiai, nyelvtörténeti, kontaktológiai, kisebbségkutatási és helyesírási kérdéstről esik szó. Ez jól tükrözi a névtan interdiszciplinaritását: egyrészt a kutatóknak a nyelvtudomány több ágának és egyéb tudományoknak a módszereivel, szemléletmódjával és eredményeivel is tisztában kell lennie, másrészt az általa elért eredmények több tudományterület által is hasznosíthatóak.

A tanácskozás előadásainak írott változatát közreadó kötetet VÖRÖS FERENCnek a készülő családnévatalaszhoz kapcsolódó tanulmánya vezeti be (13–30). A szerző a teljes mai magyarországi családnévállományt felölelő korpuszából kiválasztott jellemző példákra mutatja be, milyen megfigyelésekre ad lehetőséget az általa alkalmazott módszer. Vizsgálható például az egyes családnevek elterjedése az ország különböző vidékein, egy-egy név hangtani változatainak földrajzi megoszlása, sőt egyes jelenségek kialakulásának góca is kimutatható az adatok térképre vetítésével. A módszer nyelvjárás-történeti, morfológiai és helyesírási kérdések tanulmányozására is alkalmas; emellett a névtörténészek számára is

rejljenek benne lehetőségek, hiszen a jelenkori korpusz névföldrajzi elemzése révén a régebbi korok változásairól is képet alkothatunk.

A kötet alaptémáját megadó bevezető tanulmányt JUHÁSZ DEZSŐnek a névföldrajz hazai történetét áttekintő tanulmánya követi (31–9). A szerző röviden összegzi azokat az okokat (pl. a helyneveknek a személynevekkel szembeni erősebb térbeli kötöttségét mint a vizsgálatot megkönnyítő tényezőt), melyek folytán a névföldrajz helynévi vonulata erősebb volt, mint a személynévi. Ezt követően áttekinti a személynevek nyelvföldrajzi kutatásának történetét, kitérve a névtani konferenciákon elhangzó előadásokra, a történeti névtani eredményekre és a névszótárakra; végül pedig röviden kifejti, miben hoz újdonságot a VÖRÖS FERENC által megkezdett munka.

Némileg kilóg a tanulmányok sorából PUSZTAI FERENC írása (41–5), ugyanis nem a névföldrajz, hanem általában a történeti szóföldrajz kérdéseivel foglalkozik, a lexikográfus nézőpontjából. Az elkülönülés azonban csak látszólagos, hiszen írásában a teljes szóképletet, így a tulajdonnevet is érintő kérdéseket tárgyal. Bemutatja például a lexikográfiai felfogásnak azt a tájszótárakban megfigyelhető változását, amelynek jegyében már nem csak a visszaszorulóban lévő szavakat veszik fel, illetve minősítik a gyakoriságra utalással, hanem az újonnan terjedőket lévőket is. Az ezt motiváló szemlélet rövid megfogalmazása – „a nyelvtörténet mindig történik” (43) – akár az egész kiadvány motívójául is szolgálhatna.

ZELLIGER ERZSÉBET a családnevekkel kapcsolatos morfológiai kérdésekkel foglalkozik (47–56): előbb röviden bemutatja családnévképzőinket, majd kiválasztva közülük az *-i* ~ *-a/-e* patronimikumképzőt, áttekinti használatának térbeli megoszlását és időbeli változásait. A „Régi magyar családnevek szótára” alapján, egy 15., egy 16. és egy 18. századi metszet összevetésével és az adatok térképre vetítésével arra a következtetésre jut, hogy az *-a/-e* jellemzőbb a Dunántúlon, míg az *-i* a Dunától keletre terjedt el inkább. Emellett megfigyelhető, hogy az *-a/-e* a 15. század óta fokozatosan visszaszorult az *-i* javára. Mint a szerző megállapítja, e változásokat belső, nyelvtörténeti és külső, településtörténeti okok egyaránt befolyásolták.

KOROMPAY KLÁRA a családnevek helyesírás-történeti vonatkozásait tárgyalja (57–66). Az átfogóbb vizsgálatokhoz egyelőre még hiányoznak az előmunkálatok, így a lehetséges források áttekintése után csupán néhány fontos szempontot vet fel, melyeket feltétlenül figyelembe kell venniük a későbbi kutatásoknak. Így például a hagyomány szerepét tárgyalva egyrészt nem szabad elfelednünk, hogy a név írásképe általában nem a névvivő, hanem egy összeíró vagy írnok írásmódját tükrözi; másrészt nem feledkezhetünk meg a helyesírás szabályozatlanságából eredő instabilitásról (vö. máig öröklődően is: *Báthori* ~ *Báthory*). A tanulmány befejezésül néhány, a mai családnevekben rejlő helyesírási archaizmusra hívja fel a figyelmet, az áttekintést egy, a hangok jelölésének történetét összegző táblázattal is segítve.

FARKAS TAMÁS a családnév-változtatások kutatásához hívja segítségül a névföldrajzot (67–80). Tanulmányában felhívja a figyelmet arra a fontos szempontra, hogy a családnévföldrajz nem tekinthet el a családnév-változtatások figyelembevételétől. Azok eredményeképpen ugyanis egy, a természetestől több szempontból is eltérő mesterséges névállomány alakult ki; e kettő összemosása téves névtörténeti következtetésekre vezethet. A szerző emellett bemutatja, miben lehet segítségére a névföldrajz a névváltoztatás kutatóinak: különböző családnévtípusok egy-egy képviselőjének adatait térképre vetítve arra a következtetésre jut, hogy a névföldrajz révén kirajzolhatóak a névváltoztatás jellemző

régiói és igazolható a nagyvárosok kiemelt szerepe, még ha a természetes névadás nagymértékben befolyásolhatja is a kialakult képet.

FÁBIÁN ZSUZSANNA (81–92) a magyar és az olasz családnévrendszer későbbi összehasonlításához járul hozzá az olasz családnévállomány földrajzi megoszlásának, illetve a családnevekben megjelenő geolingvisztikai sajátosságoknak a bemutatásával. Annyi már a magyar családnévátlasz elkészülte előtt is látható, hogy az itáliai nevek a magyaroknál jóval egyértelműbb területi jellemzőkkel rendelkeznek a nyelv több szintén is. Míg a magyarban ezek elsősorban hang- és alaktani, lexikai, valamint helyesírási szinten jelentkeznek, az olaszban szintagmatikus és mondatfonetikai sajátosságok is kimutathatóak. A későbbi összevetést segítő a szerző tanulmánya végén bemutatja és értékeli a vizsgálatok alapjául szolgáló olasz forrásokat és internetes adatbázisokat.

Szintén különböző nyelvek családnévrendszereinek összehasonlítását szolgálja GERSTNER KÁROLY tanulmánya (93–100). A magyarországi német kisebbség családneveit olyan dunántúli kutatópontok alapján mutatja be, amelyeknek lakossága 1946–1948-ig többségében német volt. Lexikai szempontból egy-egy jellemző név, morfológiai szempontból pedig bizonyos összetételi tagok és szövégek földrajzi elterjedtségét vizsgálja. Módszereivel az egy-egy szűkebb régióra jellemző nevek esetében sikeresen kimutatja mind a német nyelvterület egy adott pontjával való kapcsolatot, mind a Magyarországon belüli migrációt. Tanulmánya végén Csolnok példáján egyrészt a német családnevek három jellemző csoportját mutatja be, másrészt felhívja a figyelmet a történettudományi ismeretek szükségességére a névanyag elemzéséhez.

A nyelvek közötti kapcsolatok témáját folytatva VÖRÖS OTTÓ a kétnyelvűségnek a névhasználattal való összefüggéseit fejti ki (101–4), a kisebbségben élő magyarság családnévviselésére irányítva a figyelmet. Az I. világháború után a környező államok nemzetiségi politikájának a nevek államnyelvűsítése (pl. a magyar névsorrend elvetése, a keresztnevek „fordítása”, transliterálás) is részét képezte. A szerző vázlatosan áttekinti a szomszédos országok magyarságának családnévhasználatában az elmúlt század alatt az asszimiláló szándékú intézkedések hatására lezajlott változásokat, figyelmeztetve arra, hogy a kétnyelvűvé válás, illetve általában a nyelvi attitűd változása a névhasználati attitűd változásához, annak révén távolról pedig a teljes asszimiláció felé vezet.

MIZSER LAJOS (105–9) Észak-Magyarország határának két oldalán végzett családnév-kutatásainak eredményeiről számol be. Jellegzetes beregi nevek során keresztül ábrázolja a térség családnévállományának etimológiai sokszínűségét, és olyan neveket is bemutat, amelyek több nyelvből is származtathatóak, ezért vizsgálatuk nagy körültekintést igényel.

FARKAS FERENC tanulmánya a Jászság kettős családneveire irányítja a figyelmet (111–4). Diakrón vizsgálata a 18.-tól a 21. századig terjed; forrásai között találunk végrendeleteket, földrajzinév-gyűjteményt és telefonkönyvet egyaránt. Kutatásával fényt derít számos, egyetlen betűelemmel bővített családnév eredetére, valamint a kettős családnevek kialakulásának módjára is (ti. hogy a két családnevet kezdetben *alias*-szal kapcsolták össze).

FÜLÖP LÁSZLÓ a Somogy megyei Vízmente 23 falujának 18–19. századi névanyagát vizsgálja a tér, az idő és a társadalmi-gazdasági tényezők hatása szempontjából (115–25). A nevekre hatást gyakorló erők közül kiemelt figyelmet szentel a vallásnak, nemzetiségnek, a plébánia hollétének, a falu megközelíthetőségének, birtokosának stb. Eredményeit térképeken is bemutatja; sajnos ezek nem mindenhol olvashatóak jól a kényszerű kicsinyítés következtében.

A kötetet ÖRDÖG FERENC onomatodialektológiai – vagy javaslatát követve: névdialektológiai – írása zárja (127–33). A szerző két, egymástól távoli terület, Kalotaszeg és Zala családnévtípusait veti össze, számos eltérést mutatva ki közöttük. Ezzel meggyőzően bizonyítja az általa javasolt szemléletmód létjogosultságát. Mivel azonban egyelőre kevés az egy-egy tájegység teljes családnévanyagát felölelő gyűjtés és feldolgozás, a meg-lévők szempontjai pedig nincsenek összehangolva, egyelőre korainak ítéli meg annak alkalmazását. A tanulmányhoz mellékként egy táblázat is tartozik, amely a bemutatott névtípusok közül kettőnek a megjelenését ábrázolja a vizsgált településeken.

Összefoglalóan megjegyezhetjük, hogy a 2010. évi tanácskozás hasznos és fontos szempontokkal gazdagította a magyar névföldrajzi kutatásokat. Ugyanakkor az is kiderült, milyen sok teendő áll még a kutatók előtt: az előadások sokfélesége nemcsak arra világított rá, hogy mennyiféle alkalmazási lehetőség rejlik a családnevek dimenzionális vizsgálatában, hanem arra is, hogy a több irányban, különböző vidékeken folytatott gyűjtések és feldolgozások szempontjai meglehetősen eltérnek egymástól. Ezek összehangolása alapvető szükséglet, hiszen enélkül eleve lemondunk az összevetés lehetőségéről. Azzal, hogy felhívta erre a figyelmet, a tanácskozás és a kötet máris elérte első célját; a távlati cél, az itt jelzett feladatok elvégzése azonban még előttünk áll; ahogyan MIZSER LAJOS saját kutatása kapcsán megfogalmazta: van tennivalónk bőven.

SLÍZ MARIANN

VÖRÖS FERENC: CSALÁDNEVEK TÉRKÉPLAPJAINAK NYELVFÖLDRAJZI VALLOMÁSA

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 235.
Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2010. 221 lap**

1. A nyelvföldrajz mint szemlélet és vizsgálati módszer – GEORG WENKER ötlete és kutatásai révén – a nyelvjárástudományban született meg. Az 1870-es években Németországban kezdődött el, 1881-ben pedig WENKER munkájaként megjelent a világ első nyelvatlasza. A nagyszerű kezdeményezés hamarosan követőkre talált Franciaországban is. Az első francia nyelvatlaszt GILLIÉRON készítette el, de az ő nevéhez fűződik a nyelvföldrajz elméletének, alkalmazásának kidolgozása is. A nyelvföldrajzi problematika a 19. század végétől egyre inkább teret nyert Európában és később Magyarországon is.

Hazánkban az első nyelvföldrajzi térképek és tanulmányok elkészítése – részben a múlt század elején, részben a két világháború között – MELICH JÁNOS, HORGER ANTAL és CSÚRY BÁLINT munkásságához kapcsolódik. MELICH JÁNOS egy úttörő jelentőségű eljárásmodjáról, amellyel más országokban tevékenykedő (pl. nyelvatlaskutatással foglalkozó) nyelvészeket is megelőzött, a KISS JENŐ által szerkesztett „Magyar dialektológia” (Bp., 2001) című kötetben a következőket olvashatjuk: „A nyelvföldrajz magyar előfutárai között tartjuk számon a neves szlavistát és nyelvtörténészt, Melich Jánost, aki korát megelőzve már a századfordulón nyelvi térképeket mellékelte jövevényszó-vizsgálataihoz a *Szláv jövevényszavaink* (1903–1905) c. könyvéhez” (112).